

REGISTRERING AV UTVALGTE ARKEOLOGISKE KULTURMINNER I ØSTFOLD - BARK - 2011

Innberetning til Østfold Fylkeskommune
av Ida Charlotte Wendel

Del av anlegg på Råhaugen, Onsøy (ved ID40265). Tatt mot N.

INNLEDNING	4
TIL ORIENTERING	4
Utfylling av BARK tilstandsregistreringsskjema	4
Rapporten	4
Feltarbeidet	5
Innmåling og oppdatering i Askeladden	5
AREMARK KOMMUNE	6
ASKIM KOMMUNE	6
EIDSBERG KOMMUNE	8
FREDRIKSTAD KOMMUNE	9
Oldtidsruta i Fredrikstad	9
Arkeologiske kulturminner i tilknytning til Oldtidsruta	10
Andre tilrettelagte arkeologiske kulturminner	10
HALDEN KOMMUNE	13
HOBØL KOMMUNE	14
HVALER KOMMUNE	15
MOSS KOMMUNE	16
RAKKESTAD KOMMUNE	17
RYGGE KOMMUNE	19
RÅDE KOMMUNE	21
SARPSBORG KOMMUNE	23
Oldtidsruta i Sarpsborg	24
Andre tilrettelagte arkeologiske kulturminner	25
SKIPTVET KOMMUNE	26
SYDEBERG KOMMUNE	27
TRØGSTAD KOMMUNE	29
VÅLER KOMMUNE	29

INNLEDNING:

Østfold fylkeskommune ansatte i august 2011 Ida Charlotte Wendel for å gjennomføre feltarbeidet, samt for- og etterarbeidet. Feltarbeidet bestod i å besøke de utvalgte lokalitetene, fylle ut BARKs registreringskjema, fotodokumentere og måle inn kulturminner med gps/DPOS. For- og etterarbeidet bestod i å lage kart, hente ut informasjon om lokalitetene fra kulturminnedatabasen Askeladden og fylkeskommunens arkiv, rapportskriving, samt oppdatering av Askeladden og etterbehandling av foto og innmålte filer.

TIL ORIENTERING

UTFYLLING AV BARK TILSTANDREGISTRERINGSSKJEMA

Skjemaet for tilstandsregistreringen består i hovedsak av nedtrekksmenyer. I tillegg til disse finnes egne kolonner for kommentarer/spesifiseringer. I kommentarfeltene Y, AA og AV er det kun mulig å bruke 50 tegn, i de tilfellene der dette blir for lite har undertegnede skrevet kommentarene inn i feltet for generelle kommentarer (kolonne BJ). Nedenfor vil ytterligere bruk av skjemaet forklares.

Punkt T Publikumsanlegg: dersom kategori gjerde/benk/rasteplass blir benyttet vil det i kolonne Y spesifiseres om det er gjerde eller benk/rasteplass som finnes på lokaliteten.

U Informasjonstavler: dersom det er mer enn ett kulturminne på lokaliteten regnes området for et kulturminnemiljø (f. eks. gravfelt).

AW Er kulturminnet skadet? : Dersom skaden skyldes tilretteleggingen/publikumsaktivitet vil dette spesifiseres.

AY Tålegrad kulturminne: Om eksisterende skjøtselarbeid er tilstrekkelig velges kategorien *Tåler tilrettelegging*. Dersom skjøtsel mangler/ikke er tilfredsstillende velges kategorien *Tåler tilrettelegging forutsatt jevnlig skjøtsel*.

RAPPORTEN

Rapporten er utformet på grunnlag av observasjonene som ble gjort under feltarbeidet. Tilstandsregistreringskjemaet vil derfor inneha opplysninger som ikke inngår i rapporten. I rapporten gis det informasjon om hva som er observert i forhold til vedlikehold/skjøtsel og tilrettelegginger, samt eventuelle skader/slitasje på de ulike lokalitetene. Videre gis det kommentarer om ønsket fremtidig tilrettelegging eller eventuell avvikling. Rapporten er organisert kommunevis i alfabetisk rekkefølge. Til orientering følger under en skjematisk oversikt over antall besøkte og innmålte lokaliteter i de ulike kommunene.

Under feltarbeidet ble det tatt 741 digitale bilder. Bildene oppbevares hos Østfold Fylkeskommune. Alle foto er tatt av Ida Charlotte Wendel.

FELTARBEIDET

Feltarbeidet startet 22. august og ble avsluttet 31. oktober. Været var ikke til hinder for feltarbeidet.

Besøkte kommuner	Antall lokaliteter	Antall innmålte lokaliteter*
Aremark	1	1
Askim	8	6**
Eidsberg	4	4
Fredrikstad	38	19
Halden	5	4
Hobøl	3	3
Hvaler	4	4
Moss	4	1
Rakkestad	4	2
Rygge	16	9
Råde	9	6
Sarpsborg	22	5
Skiptvet	5	0
Spydeberg	6	6
Trøgstad	2	0
Våler	2	1
Totalt:	133	71

*Enkelte av lokalitetene (gravfelt) er kun delvis målt inn.

**Lokalitetene i Askim er også målt inn av Per Hernes og landmåler Klaus Landfald.

De besøkte lokalitetene ble valgt ut etter et samarbeid mellom fylkeskonservatoren og de ulike kommunene. Fylkeskonservatoren har vært involvert i tilretteleggingen av de fleste av de besøkte kulturminnene. Kommunene har bidratt med informasjon om eventuelle tilrettelegginger utført av kommunen selv, grunneier eller frivillige. Det kan imidlertid ikke utelukkes at enkelte arkeologiske kulturminner er skiltet av andre uten vår viten. Ved enkelte lokaliteter som har vært planlagt tilrettelagt, har det under befaringsdagen vist seg at tiltakene ikke har blitt realisert.

Kommunene Marker og Rømskog ble ikke besøkt da de ikke har noen tilrettelagte arkeologiske kulturminner eller kulturminnemiljøer.

INNMÅLING OG OPPDATERING I ASKELADDEN

Da det er ønskelig med en mer nøyaktig kartfesting av lokaliteter som er lagt inn i Askeladden med geometri fra skannede papirkopier, ble flere av lokalitetene målt inn digitalt. Innmålingene ble gjort med DPOS og vil bli lagt inn i kulturminnedatabasen. I tillegg til eksisterende tilrettelegginger, vil særlige observasjoner (skader, hærverk etc.) bli lagt inn som opplysninger/oppdateringer i Askeladden.

Ikke alle lokalitetene har blitt prioritert innmålt. Dette gjelder lokalitetene langs Oldtidsruta, samt lokaliteter der det har vært dårlige innmålingsforhold på befaringsdagen.

AREMARK KOMMUNE

I Aremark var det kun røysa på Signalen (ID29881) som skulle inngå i BARK. Gravminnet ble innmålt med DPOS.

Lokaliteten består av en gravrøys beliggende på østpynten av en bergrygg ca. 200 m nord for riksvei 21. Røysa har en diameter på ca. 8 m og er omkranset av furuer. Videre er den nokså dekket av mose og barnåler. Røysa gir inntrykk av å være plyndret da mye stein er kastet ut fra midten. Flere av hellene fra kammeret er synlige (gammel skade).

Ved riksveien ligger en åpen plass som fungerer som parkeringsplass, her står et tomt skiltstativ. Det går ingen merket/tydelig sti opp til kulturminnet. Ved røysa står det en infotavle utarbeidet av fylkeskommunen på 1990-tallet. I området rundt kulturminnet finnes flere skilt som er en del av en natur-/kultursti.

Dersom lokaliteten fortsatt skal tilrettelegges anbefales følgende tiltak; noe vegetasjonsskjøtsel, for eksempel felling av furu i vestre kant, samt utbedring av sti fra parkeringsplassen og opp til kulturminnet.

ASKIM KOMMUNE

I Askim kommune ble disse åtte lokalitetene besøkt: ID68901, 148041, 59122, 68901, 111473, 59121, 10065 og 39448. Seks av lokalitetene ble innmålt med DPOS av feltleder under feltarbeidet. Alle åtte lokalitetene er imidlertid også innmålt av Askim kommune ved arkeolog Per Hernæs og landmåler Klaus Langfald.

Flere av lokalitetene ligger i samme område og vil da omtales under ett.

Ved Askim kapell ligger gravfeltet Urnelunden (ID68901) som består av 7 gravhauger. I skogholtet sør for haugene finnes også en hulvei (ID148041). Dette kulturminnemiljøet ligger lett tilgjengelig i et område med mye kulturminner, deriblant Folkeparken og Sykehusparken. Kun to av haugene på feltet er skjøttede, disse ligger inne på kirkegården, de øvrige haugene ligger i kratt/skog og har behov for vegetasjonsskjøtsel. Hulveiresten er kort og grunn, men likevel lett synlig. På kirkegården finnes en infotavle som omhandler gravene, mens det i skogen finnes to tavler som omhandler hulveien (alle ved Askim kommune). Disse er uheldig plassert i hulveiens "voll"/kant, videre er den sørligste av tavlene fuktskadet. Parkering, toaletter og benker er tilgjengelig i tilknytning til kirken/menighetskontoret.

Folkeparken (ID59122)/Sykehusparken (ID68901 og ID111473): Mens Folkeparken fremstår som et gravfelt godt skjøttet for bunnvegetasjon, fremstår haugene i Sykehusparken som totalt neglisjerte. Begge feltene er delvis inngjerdet. I Folkeparken finnes det benker, rasteplass, søppelbøtter og infotavle (ved Askim Rotary Klubb). Sykehusparkens graver er overgrodd og infotavlen er fjernet. Videre blir en gravhaug som ligger nær en barnehage brukt til aking/lek, noe som har ført til at torv og jordmasser er slitt bort. Her bør det gjøres sikringsinngrep. I tillegg til gravhaugene ble det ved registrering i 2007 gjort funn av en flatmarksgrav og en kokegrop (ID111473) i Sykehusparken. Området ligger sentralt til og burde sees i sammenheng med kulturminnene på kirkeområdet/ ved kapellet. Dersom gravfeltet i sykehusparken skal tilrettelegges er det behov for kraftig vegetasjonsskjøtsel og ny infotavle.

Inngang til Folkeparken. ID59122.

Infotavle og benk i Folkeparken.

Tilstand skilt og skjøtsel i Sykehusparken (ID68900).

Skjemmet haug v. barnehage (ID68900).

Gravfeltet Offeret, eller Offerhaugen (ID59121), ligger noe mindre sentralt til enn foregående lokaliteter. Lokaliteten består av 11 graver og mulig rest etter en steinring. Noen av gravhaugene tegner seg tydelig i terrenget, mens andre er mer utydelige og eller skadet (gml. skade jmf. Askeladden). Mye bunnvegetasjon vanskeliggjør gjenfinningen av haugene. Det er flere stier inne på gravfeltet, og en av disse går over en av haugene. På østsiden av veien er det ikke mulig å se om det finnes gravhauger grunnet meget høyt og tett kratt. Grusveien forbi feltet er smal og det er få parkeringsmuligheter. Det står en infotavle satt opp av Askim kommune på stedet, denne er noe fuktskadet. Det ville vært ønskelig med en større font på teksten på tavlen.

På området til Askim museum ligger to gravfelt. Ett på tunet, blant de historiske bygningene (ID10065) og ett i skogsholtet, mellom museumsområdet og Trogstadveien (ID39448). Sistnevnte lå tidligere i hageanlegget til gården Grøttvet mellom. Tre av de fire haugene på tunet er godt skjøttede, mens den fjerde er skjult av vegetasjon. Haugen som har blitt oversett ligger i krattet ved smiens nordøstre hjørne. De to haugene som utgjør ID39448 er store og godt markerte. De ligger i et område som blir mye brukt som aktivitetsområde, noe som har ført til erosjonsskader på 39448-2. Midt i mellom de to gravfeltene står det en infotavle (ved Askim Historielag), det burde imidlertid vurderes å sette opp en infotavle ved hvert av feltene i stedet. Parkering på museumsområdet.

Murene til bygdeborgen på Romsåsen (ID10079) er ikke spesielt markerte da de er noe utrase og mosegrodde. Stedvis er de tydeligere, men vannreservoaret på toppen av kollen virker forstyrrende. Andre severdigheter som nikkellgruvene, kulenoritt/potetstein og flaggermus gjør området attraktivt i formidlingsøyemed. Stedet er godt tilrettelagt med parkeringsplass, infotavler, benker og veivisere. Utsikten kunne med fordel bedres ved å felle noen trær på vestsiden. Ved utskiftning av infotavler bør større font/skrifttype prioriteres.

Infotavle og veiviser til Romsåsen (ID10079).

Infotavle på Romsåsen v. historielaget.

EIDSBERG KOMMUNE

I Eidsberg kommune inngikk 4 lokaliteter i prosjektet; ID21747, 33125, 50728 og 12624. På samtlige lokaliteter ble enkeltminner og/eller lokaliteten innmålt med DPOS.

De besøkte lokalitetene omfatter gravfeltet ved Trømborg kirke (ID21747), gravfeltet Birkelund (ID33125), Tenor kirkeruin (ID50728) og helleristningene ved Eidsberg stasjon (ID12624). De tre første er nokså godt skjøttet vegetasjonsmessig. Dog burde noe mer av bunnvegetasjonen på gravfeltet Trømborg fjernes, her burde det også utføres sikringstiltak i form av felling av en stor bjørk som truer den ene haugen på feltet. Videre burde det settes opp en infotavle ved gravfeltet på Birkelund.

Helleristningsfeltet skiller seg fra de andre tilrettelagte lokalitetene i kommunen ved å ikke være skjøttet. Videre er de utsatt til for trakk da de ligger i hageanlegget til en enebolig. Ristingene burde derfor vernes i form av å dekkes til eller males opp slik at man lettere kan unngå at de trækkes på. Flere av figurene er lite synlige grunnet slitt maling og mye vegetasjon. Lokaliteten ligger kloss inntil villaen og egner seg således lite til formidling. Helleristningsfeltet anbefales derfor avviklet fra tilrettelegging. Av vernemessige hensyn burde informasjonstavlen fortsatt stå.

ID21747, 50728 og 12624 er skiltet med Østfold fylkeskommunes skilt av eldre standard (1990-tallet).

Haug med stor bjørk som sprenger ut stein og jordmasser, gravfeltet på Trømborg (ID21747).

FREDRIKSTAD KOMMUNE

I Fredrikstad kommune inngikk 38 lokaliteter i prosjektet: ID51198, 32669, 12954, 70792, 9790, 75161, 77830, 30000, 42787, 40265, 40266, 49851, 10525, 78524, 78525, 9983, 75374, 29825, 12947, 12953, 12949, 31496, 51932, 1252, 30858, 12951, 3189, 75148, 48897, 29269, 80636, 19657, 19645, 9801, 49243, 75171, 29282, samt et helleristningsfelt på Hunn (ikke lagt inn i Askeladden).

Hvilke lokaliteter som har blitt innmålt vil nevnes under omtalen av de ulike områdene som er befart.

Oldtidsruta i Fredrikstad

Sju lokaliteter omfattet av Oldtidsruta i Fredrikstad kommune inngikk i BARK: gravfeltene Vestfeltet ID29269 og Steinringfeltet (sydfeltet) ID80636 på Hunn, helleristningslokalitetene Begby skole ID19657 og Gullskår/Begby ID19645, ID9801 og ID49243 (inkluderer også et gravfelt), samt gravfelt ID75171 på Gullskår/Begby.

På samtlige parkeringsplasser tilhørende lokalitetene i Oldtidsruta står det informasjonstavler utarbeidet i et samarbeid mellom Østfold fylkeskommune og Opplev Fredrikstad. Videre er det satt opp nye skilttavler utarbeidet av fylkeskommunen, inne i fornminneområdene på Steinringfeltet og Gullskår i 2010. Skiltene til Vestfeltet og Begby skole er ferdige, men ikke montert. På 1990-tallet ble det oppført plattformer fremfor ID19657 ved Begby skole, samt ID49243 og ID9801 på Gullskår. Plattformene på Gullskår ble utbedret i 2010. Videre er det foretatt førstegangs skjøtsel på Steinringfeltet (2007), Vestfeltet (2008-2010) og Gullskår (2010-2011). Vestfeltet blir beitet av sau. Det er inngått en 10-årig skjøtselavtale (2010-2020) mellom Østfold fylkeskommune og Fredrikstad kommune for kulturminnene i Oldtidsruta.

Fylkeskommunen har utført førstegangs skjøtsel og skilting, men kommunen har til nå ikke oppfylt sin del av avtalen. Det arbeides med disse problemene. Helleristningslokalitetene skjøttes årlig av fylkeskommunen i samarbeid med Riksantikvaren. Forutsatt fremtidig årlig kommunalt vedlikehold, ønskes det å tilrettelegge for bevegelseshemmede på Steinringfeltet, til helleristningsfeltet ved Begby skole og frem til ID19645 og ID49243 på Gullskår.

Arkeologiske kulturminner i tilknytning til Oldtidsruta

Bygdeborgen Ravneberget (ID29282) ligger på en klippe nord for Hunn-feltene. Det er sti opp til borgen både fra Vestfeltet og Steinringfeltet. Ravneberget er også omtalt og avmerket på kartene på infoskiltene ved disse fornminnene. Skjærviken vel har tidligere satt opp et skilt på borgplatået. Det er ønskelig at Ravneberget inngår som en naturlig del i Oldtidsruten med nytt skilt, bedre merking av stier og årlig skjøtsel.

Et helleristningsfelt like øst for Steinringfeltet på Hunn (ikke lagt inn i Askeladden) er skiltet med A4 infotavle etter fylkeskommunens standard fra 1990-tallet. Ristningen blir årlig skjøttet, men tilretteleggingen planlegges avvirket på grunn av at ristningene nærmest ikke er synlige. Under befaringen ble lokaliteten innmålt med DPOS.

Andre tilrettelagte arkeologiske kulturminner

På Veum ble to lokaliteter besøkt, gravrøysen ID51198 på Krikenåsen i Fredrikstadmarka og gravfeltet ID32669 ved Evenrødveien. Det finnes flere gravrøyser på Krikenåsen, hvorav ID51198 er den største. Røysen er hovedsakelig bygget av rundkamp og ligger på toppen av bergryggen, rett ved en turløype. Gravminnet trer tydelig frem og er lite skjemmet av vegetasjon, men avkappede trær ligger strødd rundt røysa. Disse må fjernes. Infotavlen er i god stand og det er flott utsikt. Røysa på Krikenåsen ble målt inn i 2009. Lokaliteten ved Evenrødveien består av 9 steinfylte gravhauger, en stump av en hulvei og en mulig hustuft. De fleste gravene er utydelige. Videre er feltet nokså gjengrodd og skjemmet av dumpet skrot og hageavfall. Det anbefales at lokaliteten avvikles fra tilrettelegging da lite tydelige hauger gjør feltet mindre egnet til formidling. Videre er det dårlige parkeringsmuligheter i området. Av vernemessige hensyn burde infotavlen stå. Muligens vil bedret vegetasjonsskjøtsel øke bevisstheten og respekten for gravminnene av beboerne i bebyggelsen rundt feltet. Gravfeltet ble innmålt som lokalitet. Begge lokalitetene er skiltet med infotavler av Østfold fylkeskommunes eldre standard.

Gravfeltene (ID12954 og ID70792) på Ula, Glemmen, er rike og varierte. Videre ligger de i et populært turområde, lett tilgjengelig med bilvei helt opp til feltene. Dessverre preges begge gravfeltene av mangel på vegetasjonsskjøtsel, noe som gjør haugene mindre markerte i terrenget. Begge lokalitetene er skiltet med Østfold Fylkeskommunes skilt av gammel standard (1990-tallet). Disse infotavlene er i dårlig forfatning og modne for utskifting. Ved ID12954 står det i tillegg en nyere infotavle oppsatt av frivillige, slik at fjerning av den eldste tavlen er tilstrekkelig. Ved ID70792 er det derimot behov for et nytt skilt. I tilknytning til begge gravfeltene finnes rester etter hulveier. Gjenfunne graver ble målt inn digitalt.

Den restaurerte gravrøysa på Rå (ID9790) ligger i et populært turområde i nærheten av flere stier. Infotavlens tilstand er god (skiftet september 2011, Østfold fylkeskommunes eldre standard), men er uheldig og ustødig plassert innimellom steinene i røysas sørøstre kant. Videre er det behov for noe vegetasjonsskjøtsel. Røysa ble målt inn med DPOS.

I området rundt Dikeveien ble to helleristningslokaliteter besøkt. Råkollveien (ID75161) og Evjestien (ID77830). Feltet ved Råkollveien ligger plassert mellom Råkollveien og RV109, VNV for drosjeholdeplassen. For å komme inn til ristningene må man gå gjennom kratt eller

villahage. En høy kant gjør adkomst til feltet fra Råkollveien vanskelig. Overnevnte gjør at feltet er lite utsatt for tråkk. Området rundt bergflaten er overgrodd. Dersom feltet fortsatt skal tilrettelegges burde ristningene gjøres mer synlige gjennom renholdspleie og vegetasjonen burde skjøttes. Om lokaliteten velges avviklet, bør tildekking vurderes. Infotavlen på lokaliteten er i tilfredsstillende stand (Østfold fylkeskommunes eldre standard). Lokaliteten ble målt inn som flate med DPOS. Ca. 550 m ØSØ for ID75161 ligger helleristningsfeltet Evjestien (ID77830). Dette er et stort felt med mange og varierte figurtyper. Feltet er flott og ligger lett tilgjengelig til, men er truet av en rekke faktorer, deriblant tråkk og forvitring. Tilrettelegging og vern av feltet bør diskuteres på nytt. Det anbefales at det gjøres en ny kalkering av figurene. Siden helleristningene her er spesielt utsatt for tråkk, bør det vurderes om feltet burde males opp, inngjerdes eller tildekkes. Det er dårlige parkeringsmuligheter på stedet og det finnes ingen infotavle.

Infotavle i røysa på Rå (ID9790).

Truede helleristninger på Evjestien (ID77830).

I Onsøy inngikk lokalitetene Valhallberget (ID30000), Onsøy Prestegård/Råhaugen (ID42787, 40265, 40266 og 49851) og Elingård (skålgropfeltene ID10525, 78524, 78525 og gravfeltene ID9983, 75374 og 29825).

Røysa på Valhallberget (ID30000) er restaurert og fremstår som er stor og mektig røys. Røysa ligger ved en merket turløype og det er rasteplass/benker ved røysa. Ved benkene på røysas sørvestre side er det bygget varder og bålplasser med steiner som sannsynligvis stammer fra røysa. Det ser ikke ut til at nevneverdig stein er flyttet nylig. På opplysnings-/forbudsskilt står "Vennligst ikke fjern stein fra røysa". Det er ingen øvrig infotavle på stedet.

Lokalitetene på Onsøy Prestegård/Råhaugen ligger på en lav kolletunge i et rikt og variert kulturminnemiljø. På kollen finnes tre tilrettelagt helleristningslokaliteter (ID42787, 40265 og 40266 og ett gravfelt (ID49851). Tilretteleggingen er gjort av Østfold fylkeskommune og består av anvisningspiler, infotavler (eldre standard), gjerder og to plattformer. Det står en infotavle ved hver lokalitet. Videre er ID40266 og 42787 inngjerdet slik at beitedyr ikke skal tråkke på ristningene. Spor og møkk fra kuer viser at beitedyrene likevel har kommet seg innenfor sikringsgjerdet. Ved hver av de inngjerdede lokalitetene er det også satt opp publikumsplattformer. Ristningslokalitetene skjøttes årlig av fylkeskommunen. ID42787 blir også vintertildekket. ID40265 er skadet i form av at en del av den bergflaten skålgropene sitter i, er en stor bom. Noe av bompertiet er tidligere fiksert med movilitt. Denne reparasjonen holder seg svært fin. Publikum bør absolutt informeres på skilt om at de ikke skal gå eller sitte på bergflaten med skålgropene. Videre er et anvisningsskilt fra bilveien ønskelig. Helleristningslokalitetene ble målt inn med DPOS.

Gravfeltet (ID49851) ligger nord for ristningslokalitetene og består av minst 25 rundhauger og 1 langhaug. De fleste haugene har kun svake forsenkninger i toppen og kan være urørte, flere (noen) av haugene i søndre del er mer skadet (gml. skader). Deler av gravfeltet er sterkt overgrodd, dette gjelder spesielt det nordre området. Her burde noe av skogen tynnes og bunnvegetasjonen holdes nede. Gravfeltet er skiltet med en infotavle i A3-format (Østfold fylkeskommunes eldre standard), denne er fuktskadet.

Også i området rundt Elingård Herregård finnes det mange ulike typer kulturminner. I beitemarka og i hageanlegget øst for hovedhuset, ligger tre ristningsflater med skålgroper (ID10525, 78524 og 78525). Disse er skiltet med én infotavle, satt opp av fylkeskommunen på 1990-tallet. Marken ristningene ligger på er inngjerdet og blir brukt til kubeite. Infotavlen står i randsonen av herregårdens hageanlegg, rett ved gjerdet til beitet. Ristningene kan ikke beskues fra der tavlen står.

Nordøst for hovedhuset på Elingård ligger et større skogsholt med flere gravfelt, deriblant ID9983, 75374 og 29825-7. Feltene er skiltet både gjennom fylkeskommunen (1990-tallet) og ved museum/historielag som har laget en kultursti på området. Gjennomgående for disse lokalitetene er mangel på vegetasjonsskjøtsel, noe som har ført til at feltene er meget overgrodd. Kulturminnene blir med dette vanskelig å gjenkjenne. Stiene er gjengrodd og dårlig merket. Dersom gravfeltene blir godt skjøttet vil de egne seg meget godt til formidling, også for skoleklasser som besøker herregården. Foruten ID9983, ble alle lokalitetene på Elingård målt inn med DPOS.

Gravfeltet ID9983 på Elingård.

Anlegg ved ID29825-7 på Elingård.

På Kråkerøy ble 9 lokaliteter besøkt: gravrøysene Lunderamsa (ID12947), Holtevarden (ID12953), to røyser på Kjøkøy (ID12949 og 31496) og Store Råholmen (ID51932). Steinalderboplassene Fuglevik (ID1252), Holte-Buskogen (ID30858) og Rødsmyra (ID12951), samt bygdeborgen på Rød (ID3189). I tillegg ble naturformasjonen "Skams Klove" på Kjøkøy registrert. Til de fleste lokalitetene er det gode, godt merkede stier og flere av kulturminnene har reserverte parkeringsplasser. En motsetning til de øvrige lokalitetene er boplassen på Holte-Buskogen (ID30858), som gir et trist inntrykk i form av å være overgrodd og forsøpelt. På holmen *Store Råholmen*, ligger gravrøysa ID51932. Røysa er liten, ca 3 m diam., og virker noe ombygget. På holmen ligger også et godt bevart steinbrudd. Industrien var i drift fra 1930-1950 tallet. Steinbruddet er midlertidig fredet. Det har i år blitt satt opp et nytt skilt på holmen, skiltet omtaler både steinbruddet og røysa. Til boplassen på Rødsmyra burde et anvisningsskilt settes opp ved bilveien (*Veidebakken*). Øvrige anbefalte tilrettelegginger på Kråkerøy er oppsetting av infotavle på Rød bygdeborg (ID3189) og ved røysa (ID31496) på Kjøkøy. Natur- og kulturstien på Kjøkøy trenger en oppgradering da flere av skiltene er i dårlig forfatning, og skiltstativet som står nede i Skams Klove mangler

infoplate. Ved Lunderamsa (ID12947) burde parkeringen utbedres og enkelte av pilstolpene erstattes. Videre kan utsikten ved flere av gravrøysene gjerne forbedres ved å felle noen trær. Infotavlene ved Holte-Buskogen (ID30858) og Den store steinhytta (ID12952) ble byttet ut ved befaringen. Det anbefales at Holte-Buskogen (ID30858) avvikles fra tilrettelegging og at heller skjøtsel på boplasser som "Den store steinhytta" på Fuglevik (ID12952) og Rødsmyra (ID12951) prioriteres. ID12953, 12949, 31496 og 3189 ble målt inn med DPOS. Boplassene på Rødsmyra (12951) og Holte-Buskogen (30858) ble målt inn i 2010. Foruten Store Råholmen er kulturminnene skiltet med Østfold fylkeskommunes skilt av eldre type.

Anvisningsskilt til Skams Klove og Kjøøyvarden.

Tomt infotavlestativ ved Skams Klove/Kjøøyvarden.

Også Tuneskipets funnsted (ID75148) og runesteinene på Thorsø Herregård (ID48897) var blant lokalitetene som ble befart under prosjektet. Tuneskipets funnsted ligger på Haugen gård og består av et inngjerdet område med et steinlagt omriss av skipets plassering. Videre er en minnestein satt opp og det står et piknikbord og en infotavle på stedet. Kulturminnet har egen parkeringsplass ved Solliveien (RV112). Adkomst til funnstedet på traktorvei mellom jordene. Det er noe slitasje på infotavlen som ble satt opp i 2010 (Østfold fylkeskommunes eldre standard). Ved befaringen fremstod anlegget som godt pleiet. I følge grunneier har imidlertid lokaliteten vært nokså overgrodd, det bør derfor vurderes om ikke anlegget trenger vedlikeholdspleie flere ganger i året. Grunneier ønsker at kommunen, og ikke Rolvsøy Rotary, skal ha ansvaret for skjøtselen på stedet. Runesteinene på Thorsø (ID48897) ligger nå som en del av hageanlegget/inngangspartiet til hovedhuset på gården. Steinene skal tidligere ha stått ved Torsnes krike og er datert til 1150-1200, i følge Askeladden. De er ikke tilrettelagt og ønskes heller ikke skiltet/tilrettelagt av grunneier.

HALDEN KOMMUNE

I Halden kommune ble fem lokaliteter befart, disse omfatter: gravrøysene ID41844 og 43040 (Kjemperøysen) ved Bergstien, Munkekjørka på Ånerød (ID13371) og ID23135 på Skriverøya, samt gravfeltet på Bøhaugen (ID52756). Alle røyslokalitetene ble målt inn med DPOS, gravfeltet ble ikke innmålt grunnet for mye og for tett vegetasjon.

Ingen av lokalitetene i Halden ligger ved boligfelt eller tettbygde strøk. Bøhaugen ligger lettest tilgjengelig rett ved gruset bilvei, men er skjøtelsmessig forsømt og fremstår som meget gjengrodd. På dette feltet er ingen tilrettelegging synlig. Kjemperøysen på Kula/Bergstien (ID43040) utgjør et spennende kulturminne der den troner på nordøstbrinken av moreneryggen. Trefelling har gjort at det nå er god utsikt mot sør og vest. Røysen er

bygget omkring to flyttblokker. Et krater i midten gjør at en helle, som sannsynligvis stammer fra kammeret, er synlig. Overnevnte faktorer gjør at besøkende kan få innblikk i oppbygningen av røysa. Infotavlens tilstand er god, men røysen er dekket av mye mose. De to røysene på ID41844 er tilrettelagt i form av pilstolper/veiviser, infotavle og merket turløype, men fremstår som lave og overgrodde kulturminner i et uskjøttet område. De to lokalitetene ved Bergstien er skiltet med infotavler etter fylkeskommunens gamle standard. Private veier som er stengt i form av låste bommer og forbudsskilt gjør at gangavstanden fra bilveien til kulturminnene blir lang. Stiens oppmerking er meget varierende. I noen strekninger er den meget godt merket, mens den andre steder er vanskelig å gjenfinne.

Munkekjørka (ID13371) og røysen på Skriverøya (ID23135) ligger nærmere tilgjengelig bilveier enn røysene langs Bergstien. Lokaliteten på Skriverøya er den av de befarte områdene i Halden som ligger nærmest et boligfelt/mer tettbygd strøk. For begge røysene er det behov for noe vegetasjonspleie, spesielt fjerning av barnåler, og for bedre merking av sti opp til kulturminnet. Munkekjørka (ID13371) er skiltet med en infotavle i A4-format av Østfold fylkeskommunes eldre standard, mens røysa på Skriverøya (ID23135) er tilrettelagt av frivillige. Infotavlen på sistnevnte lokalitet er uheldig plassert da den står tilnærmet midt i røysa.

Infotavle plassert i røysa, Skriverøya (ID23135).

HOBØL KOMMUNE

To røyslokaliteter ble befart i Hobøl, Igsiåsen (ID79652 og 31392) og Høgåsen (ID58455). Alle de befarte kulturminnene ble innmålt. På Igsiåsen er det et godt etablert turområde med flere merkede stier med veivisere. På veiviserne står det imidlertid kun stedsnavn, det henvises altså ikke til gravrøysene på disse. ID79652 består av en lav, overgrodd røys. Det går stier både over og kant i kant med røysa. Flere bålplasser ligger i nærheten av røysa, men det ser ikke ut til at noe stein fra graven har blitt flyttet nylig. Av vernemessige hensyn burde røysa skjøttes for vegetasjon og det burde stå et forbuds-/opplysningsskilt der det bes om at det ikke fjernes stein fra eller trækkes over gravminnet. Ca 65 meter nordvest for ID79652 ligger ID31392. Denne røysa ligger mer beskyttet inne i et lite skogholt og er skiltet med fylkeskommunens skilt av gammel standard. Graven er tilnærmet dekket av torv/gress og har et stort krater i midten. Også denne røysa er rammet av tråkk/stier, men i mindre

skala enn ID79652. Infotavlen er lite synlig fra den merkede stien som går over åsen. Dersom røysene fortsatt skal tilrettelegges anbefales det vegetasjonsskjøtsel på begge gravene, samt at det settes opp en infotavle som omtaler begge røysene og som plasseres lettere synlig fra stien. Videre burde det vurderes å felle noen av trærne slik at utsikten mot øst og vest kommer bedre til sin rett.

500 meter NNV for røysene på Igsiåsen finnes to øvrige røyslokaliteter (ID11651, en røys og ID125131, seks mulige røyser), hvorav ID11651 skulle befares. Røysen ble ikke gjenfunnet. En av røysene på ID125131 ble identifisert, denne var nokså overgrodd. Høydedraget er bevokst med tett vegetasjon.

Ved kommunegrensen mellom Hobøl og Spydeberg, over bergryggen Høgåsen, ligger gravrøysa ID58455. Røysa ligger på Hobølsiden. Det ble under befaringen valgt å kjøre til Grimsrud gård for å gå opp til kulturminnet derfra. Fra gården går det en traktorvei inn i skogen. For å komme opp på åsen må man etter hvert forlate traktorveien, og det går da ingen tydelig sti opp til røysa. Kulturminnet er skiltet med et A4-skilt etter fylkeskommunens gamle standard. Røysa er vid og stor i omkrets, men lav, uregelmessig i formen og overgrodd. I den står tre furutrær og en bjørk. Bjørken ser ut til å være i dårlig forfatning og burde felles. Selv om det er bygget flere bålplasser i nærheten av røysa, er det ikke tegn på at det har blitt fjernet stein fra graven nylig. Ca. 20 m fra røysa er det bygget et høyt utsiktstårn.

HVALER KOMMUNE

Fire lokaliteter på Hvaler inngikk i prosjektet. Disse omfatter to bosetningslokaliteter (Hvalertufter) på Kirkeøy (ID42619 og 80416), gravrøysa Herfølsåta (ID51921) på Herføl og en restaurert gravrøys på Søndre Sandøy (ID12943). Alle lokalitetene på Hvaler ble målt inn med DPOS.

For å besøke bosetningslokalitetene på Kirkeøy kan publikum parkere på Skjærhalden og spasere bort til skogen med tuftene. Om man går fra Skjærhalden kommer man først til Gilbergodden (ID42619). Det er ingen veivisere til kulturminnene, men en pil som viser hvor turstien går. Begge lokalitetene består av et tyvetalls tufter beliggende på begge sider av turstien. Bosetningsområdene er skiltet med hver sin infotavle. På infotavlen ved Gilbergodden (ID42619) er det en henvisning til Skårsnestuftene (ID80416). På begge lokalitetene finnes flere fine, tydelige tufter. For å tydeliggjøre tuftene ytterligere, og for å få flere tufter synlige, anbefales vegetasjonsskjøtsel. Begge infotavlene ble erstattet ved befaringen i september 2011 (Østfold fylkeskommunes eldre standard).

For å komme til Herfølsåta og røysen på Søndre Sandøy må man ta ferjen fra Skjærhalden. Ved ferjeleiet på Herføl henger et skilt med kart over øya, her finnes også en kort beskrivelse av de to gravrøysene som finnes på øya (Herfølsåta ID51921 og Langrøsset ID80415). Herfølsåta fremstår som en meget stor og imponerende røys med godt utsyn. Det finnes en veiviser til røysa, men ingen infotavle. Stedvis er det vel mye einer i randsonen på gravanlegget, spesielt på vestsiden. Av spor i torven ved røysas randsonen kan en se at minst en stein er fjernet nylig. Opplysning-/infotavle burde settes opp ved kulturminnet.

ID12943 består av en restaurert gravrøys på den bilfrie øya Søndre Sandøy. Røysen er ikke skiltet, verken med veiviser, opplysningsskilt eller infotavle. Bergplatået skilles av et lite juv. Til platået på sørsiden av juvet er det satt opp en solid trapp, på toppen står et piknikkbord og det er god utsikt til gravrøysa herfra. Fra juvet går en liten sti opp til røysa. Det er god utsikt fra graven, blant annet til Herfølsåta. På flere sider har stein fra røysa veltet utover fjellet.

MOSS KOMMUNE

I Moss kommune omfattet prosjektet 4 lokaliteter; ID59163, 10126, 49559 og 101670. ID49559 ble målt inn med gps. Gjerrebogen i Moss (ID59163) er en arkeologisk undersøkt heller som det også knytter seg sagn/tradisjonshistorikk til. Hellenen ligger nær bilvei, i et tettbebygd strøk og er omgitt av løvskog. Noen av løvtrærne under hellertaket kan med fordel fjernes slik at bergformasjonen kommer bedre frem. Det er satt opp bolter for klatring i hellertaket, og rester etter flere ildsteder er spredd utover hellergulvet. Flere benker og en ny infotavle (ved Moss kommune) er satt opp i et området like nedenfor skråningen opp til helleren. Tavlen har tydelig skrift og fine illustrasjoner, og stedet egner seg slik godt for besøk av skoleklasser. En kort sti fører fra asfaltert gangsti bort til området. Små tiltak vil kunne gjøre fornminnet tilgjengelig for rullestolbrukere.

Sti og infotavle ved helleren ID59163.

Infotavlen ved ID59163.

Gravrøysene på Dillingøy (ID10126, 4 røys og ID49559, 1 røys) bærer ikke preg av å være tilrettelagt, da både skjøtsel, veivisere og infotavler mangler. Det er heller ingen tydelig sti frem til lokalitetene. De to ID-numrene ligger rett ved hverandre og vil, dersom overnevnte tilrettelegginger gjøres, danne et fint tilskudd til Moss kommunes formidlede kulturminner. Det må dog nevnes at flere av røysene er nokså skadede.

På Ramberg, Jeløy, ligger helleristningslokaliteten ID101670. Ca. 140 meter etter Ramberg nordre ligger en rød hytte på høyre hånd. Ved siden av hytten er det mulig å parkere og herfra går det en skogsvei opp til feltet. Etter 40-50 meter ligger ristningsflaten på høyre hånd. Feltet består av skipsfigurer på en lav, nesten loddrett, sandsteinsvegg langsmed en skogsvei. Selve bergflaten er liten i størrelse, den måler ca. 3 x 0,6 meter. Feltet har blitt utsatt for hærverk i form av innrisninger flere ganger. Berget i overkant av figurene er sprukket i horisontale skiver, sand og smuldring tyder på at dette er en kontinuerlig, aktiv prosess. Feltet er sårbart, både med hensyn til at det ligger svært tett på en smal traktorvei, og fordi sandsteinen er myk og tåler lite slitasje. Det bør vurderes hvorvidt permanent tildekking kan ha konserveringsmessige fordeler på denne sandsteinsflaten. Dersom feltet ikke dekkes til, men derimot blir vurdert tilrettelagt for publikum ved skilting, er det flere forhold i tillegg til de allerede nevnte som bør tas med i betraktning; i Østfold fylke ellers finnes det mange muligheter for publikum å oppleve helleristninger, men dette er det eneste registrerte helleristningsfeltet i Moss kommune og den eneste i Østfold hugd i sandstein. Imidlertid ligger lokaliteten avsides til i et område hvor fremkommeligheten stort sett består av private gårdsveier.

Figurpanelet på Ramberg (ID101670). Merk sprekkdannelse øverst på bergflaten.

RAKKESTAD KOMMUNE

De befarte tilrettelagte kulturminnene i Rakkestad kommune omfatter steinalderboplassene på Høgnipen (ID9761), gravfeltene ved Os skole (ID19614 og 49218) og helleristningsfeltet på Bjørnstad (ID31057). Gjenfunne graver ved Os skole, samt helleristningsfeltet ble målt inn med DPOS. For å komme til Høgnipen kan man kjøre til reserverte parkeringsplasser enten på Sarpsborg/Skjebergsiden eller fra Rakkestadsiden. Fra Skjebergsiden er stien stedvis meget dårlig merket og det er langt å gå. Fra Rakkestadsiden er skiltingen langt bedre, men den gruslagte bilveien inn til parkeringsplassen er lang, smal og bratt. Selve boplassområdet er skiltet av både Østfold fylkeskommune og Rakkestad historielag, området kunne med fordel vært bedre skjøttet vegetasjonsmessig.

P-plass og anvisningsskilt til Høgnipen (ID9761).

Skjemmet gravhaug ved Os skole, ID19614.

Gravhaugene ved Os skole er i meget variabel forfatning. ID19614 ligger delvis innenfor skoleanlegget og delvis utenfor, noen av gravene ble også fjernet i forbindelse med oppføringen av skolen. Haugene som ligger utenfor skoleanlegget er vanskelig å gjenfinne da det er mye vegetasjon i området. Ved skolens sørøstre hjørne ligger en stor haug som er skjemet av lek i form av at torven er slitt av. I tillegg ble det ved befaringen oppdaget at det har blitt gravd tre hull på ca. 20-25 cm i diameter og ca. 20 cm dype i gravminnet. Inne i skolegården står en markeringsstein for en av flatmarksgravene som ble undersøkt ved den arkeologiske undersøkelsen av feltet. Videre er en grav på skoleområdet rekonstruert som en rund steinlegning. Gravene er ikke skiltet, skjemmingen av overnevnte haug viser til et behov for en infotavle eller et opplysnings-/forbudsskilt på stedet. Kanskje vil et samarbeid med skolen vedrørende skilting og skjøtsel av haugene bidra til økt respekt for kulturminnene. Også gravfeltet i skogen ved sørvestre hjørne av skolen idrettsanlegg er skadet av nylig aktivitet. Gravene har blitt skjemet/kuttet i randsonen av skogsmaskiner og er til dels dekket av gammelt avkapp. Feltet er skiltet med infotavle av fylkeskommunens eldre type. Tavlen er plassert ved kanten på fotballbanen og bærer preg av å ha blitt brukt som målskive for ballsparking. Av vernemessige hensyn burde dette gravfeltet skjøttes i form av at avkapp fjernes, bunnvegetasjonen holdes nede og en ny infotavle settes opp, noe tynning av skogen burde også vurderes. Infotavlen burde stå plassert på en slik måte at den ikke utsettes for hærverk i form av ballsparking.

På gården Bjørnestad ligger helleristningsfeltet ID31057. Etter avkjøringen fra FV22 fører en grusvei frem til en liten snuplass/parkeringsplass, herfra går man til helleristningene. Helleristningsfeltet er oppmalt og blir årlig skjøttet/vasket av fylkeskommunen. Ristningene ligger på to åkerholmer. På den største av disse ligger figurene i tre ulike grupper. Den lille åkerholmen er meget lav, men infotavlen øynes fra den store holmen. Skadeomfanget er størst på ristningene på den lille holmen. I bergflaten er det her boret flere hull, ca 5 cm i diam., og det har blitt kjørt med traktor over deler av flaten. Helleristningene på Bjørnestad er skiltet med anvisningsskilt på FV22, samt en standard bergkunst infotavle av fylkeskommunens eldre standard på hver åkerholme. Infotavlen på den store åkerholmen ble byttet ut ved befaringen i september 2011. Det anbefales at det etableres en sti ut til ristningene. Slik det er nå må man gå over åkeren. Videre burde broen over bekken fra parkeringsplassen til jordet forbedres.

RYGGE KOMMUNE

I Rygge kommune inngikk 16 lokaliteter i prosjektet: ID38963, 9570, 77610, 118091, 29391, 29389, 118113, 9964, 77560, 68710, 59188, 29376, 59307, 59308, 38928 og 29398.

Følgende 9 lokaliteter ble målt inn med DPOS: 38963, 9570, 77610, 9964, 77560, 59188, 29376, 59307 og 38928.

I området på og rundt Værne kloster inngikk flere lokaliteter i prosjektet. Omkring 350 meter fra klosterruinene ligger gravfeltet på Søsters Hvile (ID38963). Gravfeltet er gresskledd, med store eiketrær og ligger rett ved veien. Feltet består av tre hauger, hvorav to er sikre og en er usikker. Feltet er skiltet med en infotavle (A4-format av fylkeskommunens eldre standard). Foruten den usikre haugen er feltet godt skjøttet for bunnvegetasjon, noe øvrig vegetasjonspleie burde også utføres; på trærne nærmest veien (del av allè) burde de nederste greinene kappes slik at gravfeltet er bedre synlig fra veien. Det samme burde gjøres på flere av trærne inne på feltet, spesielt på trærne som står oppe på den nordligste haugen. Trærne på haugene er store og mange, det burde vurderes om noen kan felles. Et av de store eiketrærne på den midterste haugen (ID38963-2) har en hul stamme. På

befaringsdagen var en representant fra Rygge kommune på gravfeltet for å registrere eiketrær. Det ser ut til at en stubbe i randsonen av ID38963-2 har blitt brent ned.

Klosterruinen Værne kloster (ID9570) ligger i hageanlegget bak hovedhuset på gården. Ruinen har nylig blitt restaurert i forbindelse med Riksantikvarens ruinprosjekt. Ruinen fremstår derfor som tydelig og markert, men infotavle mangler. Kort avstand fra bilvei, samt jevn markoverflate gjør at stedet burde være egnet for universell utforming.

I samme område ligger gravfeltet Gullfunnet (ID77610). Dette feltet er skiltet med en stor spesiallaget infotavle (Østfold fylkeskommunes eldre standard) og har egen parkeringsplass. Gravfeltet skal bestå av 19 hauger, hvorav to er usikre. Gravene er til dels vanskelige å gjenkjenne da feltet er meget overgrodd. Haugenes tilstand er variabel. Noen av haugene virker urørte, mens andre har plyndringsgroper eller er utrotet i form av fjerning av masser og påfylling av skrot og søppel. Skadene er registrert tidligere og står beskrevet i Askeladden. Dumping av hageavfall vitner om liten respekt for gravminnene. Gravfeltet ligger i direkte kontakt med et boligfelt, i et rikt kulturminneområde og egner seg således godt for tilrettelegging. Av både formidlingsmessige og vernemessige grunner anbefales det at gravfeltet blir prioritert skjøttet i nærmeste fremtid. Bunnvegetasjonen må holdes nede og ung løvskog burde kappes. Videre må det dumpede hageavfallet fjernes. Øvrige tilretteleggingstiltak som burde vurderes er; ny infotavle, merking av parkeringsplassen, anvisningsskilt til *Gravfelt* fra bilvei (Klosterveien) og rasteplass. 15 gravhauger ble gjenfunnet og målt inn med DPOS.

Ca. 400 m nordøst for Gullfunnet ligger hulveien ID118091. Veiresten strekker seg fra Larkollveien i sør til enden av blindveien *Hulveien* i nord. Kulturminnet er skiltet med pilstolper, men mangler infotavle. Veien tydeligst i sørlig del. I nordlig ende blir den grunnere og mer gjengrodd. Deler av veien er ødelagt i forbindelse med etablering av nytt boligområde. Hulveien ble digitalt innmålt i 2010.

På gården Pålsrud vestre har grunneier engasjert seg meget i formidlingen av kultur og natur i form av å gjøre tilrettelegginger og sette opp egenproduserte skilt. For å komme til fylkeskommunenes skilt (eldre type) vedrørende steinalderfunnene i området (ID118113), må man følge skiltingen til *Nyjordet* og *Urtehagen*. Stien går i gjennom et lite skogsholt og forbi et lite tjern før man når frem til urtehagen og infotavlen om steinalderfunnene. Dette er en åpent gresskledd område beliggende mellom skogholtet og den dyrkede marken der steinalderfunnene ble gjort. Plassen er tilrettelagt med benker og paviljonger. Infotavlen og spesielt stativet den står i, er i dårlig stand og har behov for utskiftning dersom lokaliteten fortsatt ønskes tilrettelagt. Gravfeltet (ID29391), på Balke gård kalles Hestehavna og blir også brukt som beite for hest (sannsynligvis sommerbeite). Gravfeltet består av minst 70 anlegg, der både steinblandete hauger/jordbladete røyser og ulike former av steinlegninger inngår. De fleste anleggene er nokså overtorvet, og mange har skader i form av plyndringsgroper, påkjøring av stein fra jorder og tråkk fra beitedyr. Enkelte er også dekket av steingjerder, og noen av steinblokkene i anleggene har blitt sprengt (borehull synlig). Foruten dyretråkk, som er en aktiv prosess, er overnevnte skader gamle og står beskrevet i Askeladden. På befaringsdagen lå en hestesko ved porten inn til beitet. Skadene på anleggene indikerer at hest er et for tungt beitedyr for dette området. Behov for å bytte til lettere beitedyr som sau eller geit må vurderes. Dersom hester skal beite her, burde skoene tas av først, da tråkk med sko gjør mer skade enn tråkk uten. Adkomst til feltet kan gjøres best ved å parkere på Pålsrud vestre og gå derfra. Infotavlen som har stått ved gravfeltet er borte og stativet det har stått i er ødelagt. Av både formidlingsmessige og vernemessige grunner anbefales det en oppgradering i form av veiviser til gravfelt, ny infotavle, vegetasjonspleie (større og mindre trær), samt en vurdering av typen beitedyr på denne lokaliteten. For å komme til Hestehavna (ID29391) fra Pålsrudsiden må man gå forbi gravhaugen ID29389. Haugen er lav og ikke spesielt markert i terrenget. På toppen står et lite kratt, men haugen og området rundt er ellers godt skjøttet for vegetasjon. Ved graven

står en infotavle av fylkeskommunens eldre type. Tavlen er misfarget og stativet i dårlig forfatning. Haugen er lett tilgjengelig for bevegelseshemmede i form av at det er kort vei å gå fra parkeringsplassen, og stien er jevn og fin. Det står også en benk ved gravhaugen.

Infotavle vedr. steinalderfunnene på Pålrsrud.

Detalj fra Urtehagen, Pålrsrud.

Ca. 1km sørøst for de omtalte lokalitetene på Pålrsrud ligger gravfeltet Kjempekastet (ID9964). Dette består av tre rundrøysen på henholdsvis 12, 14 og 16 meter i diameter. Alle røysene er omrotede i toppen. Den sørligste røysen er størst og klarest markert. Gravfeltet er skiltet med veiviser inne i skogen og infotavle ved røysene. Stien opp til feltet er god og godt merket. Infotavlen er av Østfold fylkeskommunes eldre standard.

Også på Larkollen ble fire lokaliteter befart, alle bestående av gravrøysen. Røysa på Furutoppen (ID77560) fremstår som tydelig i terrenget og med en praktfull utsikt mot sør og vest. Kulturminnets beliggenhet i nærheten av boliger gjør den egnet som formidlingsobjekt, men også utsatt for ulovlige inngrep i form av flytting /fjerning av stein. I følge Askeladden ble røysa restaurert i 1984. I dag ligger det mye stein som ser ut til å stamme fra røysa utover fjellet og det mistenkes at stein kan ha blitt flyttet i forbindelse med barnelek. Det anbefales derfor at det settes opp en infotavle eller et opplysnings-/forbudsskilt ved røysa. Lignende problematikk gjelder for ID68710 som ligger inne i et skogholdt i mellom bebyggelsen ved Rørvik skole. Røysa fremtrer klart og tydelig i terrenget og det går en fin sti forbi. Heller ikke her er det satt opp infotavle.

Både ID59188 og ID29376 ligger inne på området til Larkollen Camping. Deres landskapskontekst er dermed i stor grad forstyrret, men gravene blir sett av mange besøkende. Infotavlene har norske, engelske og tyske tekster (Østfold fylkeskommunes eldre standard). Tavlene er imidlertid i så dårlig forfatning at de burde byttes ut. Trærne og buskene på ID29376 kan med fordel fjernes.

Kulturminnene på Larkollen Camping.

Infotavle til røysa (ID29376), Larkollen Camping.

De fire sist befarte lokalitetene i Rygge består av tre gravfelt (ID59308, 38928 og 29398) og en gravhaug (ID59307). Samtlige av disse har en trist fremtoning i form av manglende skjøtsel. Gjengroingen gjør det vanskelig å identifisere gravene. Videre er det kun feltet i Gipsenskogen (ID59308) som er skiltet (Østfold fylkeskommunes eldre standard). Det anses at gravfeltet i Prestegårdsskogen (ID29398) og gravhaugen ID59307 er de lokalitetene som er mest utsatt. Gravfeltet er overgrodd og deler av skogbunnen er meget våt. Videre er finerplater i forbindelse med lek blitt satt opp på en av haugene. Gravhaugen, ID59307, ligger i en villahage og blir nå benyttet som komposthaug. Det er satt opp gjerder i haugens randsoner, samt anlagt bed og satt opp et skur innenfor haugens sikringszone. Det anbefales at overnevnte gravfelt ryddes kraftig for vegetasjon og at det etableres fremtidige skjøtselplaner. Dette for å øke lokalitetenes vern og formidlingsverdi. Alle de overnevnte lokalitetene ligger lett tilgjengelig fra bilvei og i nærhet til tettbygde strøk/boligfelt.

Flere av kulturminnene i Rygge kommune ligger ved turveisystemet *Blomsterveien* (skiltet med blomst på treskilt). Fire lokaliteter i området rundt Pålsrud ligger ved denne; ID113118, 29391, 29389 og 9964. Det samme gjør gravfeltet i Prestegårdsskogen (ID29389).

RÅDE KOMMUNE

I Råde kommune ble ni lokaliteter befart; ID62806, 75111, 39619, 19589, 49189, 62796, 39578, 77724 og 77772. På seks av lokalitetene ble det gjort innmålinger med DPOS. Disse seks omfatter; alle Lundeby-lokalitetene (ID19589, 49189 og ID62796), murrestene på bygdeborgen på Bunnåsen (ID62806), gravrøysa på Røstad (39578) og gravfeltet på Strømshaug (77772). Det store gravfeltet på Lundeby, ID62796, er kun delvis målt inn.

Tilretteleggingen i form av skilt og skjøtsel var meget varierende. Øst i kommunen, ved Borgebunn, ligger tre tilrettelagte lokaliteter. Bygdeborgen Bunnåsen, ID62806, og to steinalderboplasser (ID75111 og 39619). Det finnes ingen veiviser til kulturminnene. Flere stier fører opp til bygdeborgen, men de er gjengrodde og dårlig merket. Grunnet mye trær er det ingen særlig utsikt. Dersom det velges å felle trær for å bedre utsikten burde dette gjøres på V/SV-siden av borgen. Muren er ganske fin og strekker seg fra NNV til SSØ, med inngang/port i N. Ved inngangspartiet står stativ til to skilt/infotavler, hvorav det ene er tomt. Infotavlen som er utarbeidet av Østfold fylkeskommune ble skiftet ut ved befaringen (sept. 2011, infotavle av eldre type). Dersom bygdeborgen fremdeles ønskes tilrettelagt burde stiene renskes frem og merkes bedre, veivisere settes opp og skiltstativet uten tavle fjernes. Stativet tavlen fra fylkeskommunen står i har behov for utskiftning, da den er mørken. I tillegg til steinalderboplassene ID75111 og 39619, ligger steinalderboplassen ID62804 i samme

område. Tidligere lå det også et gravminne fra yngre steinalder her (ID62803). Dette er nå fjernet. Funnstedene for steinalderlokalitetene består i dag av dyrket mark og boligtomter. Infotavlen som er utarbeidet av Østfold fylkeskommune (gammel standard) omhandler både boplassfunnene og gravanlegget. Tavlen er plassert i nordlig del av Skomakerveien, inne i skogen. Det går en sti forbi skiltet, men det oppleves slik at skiltet er satt opp på et noe uheldig sted da kun baksiden av stativet så vidt er synlig fra veien. Det anbefales at skiltet flyttes nærmere Skomakerveien, eller at det settes opp i krysset mellom Gillingsrødveien og Skomakerveien. Ved en slik plassering vil man lettere kunne se boplassene i sammenheng med vannet. Tavlen ble byttet ut ved befaringen (sept. 2011), men stativet er morkent.

Gammel infotavle om steinalderfunnene ved Borgebunn. Ny infotavle om steinalderfunnene ved Borgebunn.

På Lundeby inngikk tre IDnummer i BARK, steinring ID19589, steinringfelt ID49189 og gravfelt ID62796. Steinringlokalitetene ligger rett ved Sarpsborgveien (FV118) og det er gode muligheter for parkering ved bensinstasjonen rett øst for steinringene. ID49189 fremstår som godt skjøttet, mens ID19589 er meget overgrodd og bærer preg av å være ignorert rent skjøtelsesmessig. Benken som står på området er i meget dårlig stand og det finnes ingen infotavle som omtaler kulturminnene. Ved å gå gjennom porten i sauegjerdet ved steinringene, og gå videre sørover gjennom skogen, kommer man til gravfeltet ID62796. Gravfeltet består av minst 20 gravhauger. 4-5 har groper i toppen, mens resten synes urørte. Feltet skjøttes ved beitende sau. Gjerdet er sannsynligvis satt opp på tomtegrensen, men faller i konflikt med kulturminnene da det strekker seg delvis over flere av haugene i østlig del. Gjerdet kan heller ikke tilsies å omslutte gravfeltets utstrekning, da 3-4 hauger ligger utenfor gjerdet. Disse haugene blir følgelig ikke beitet på og fremstår dermed som meget overgrodd. Innenfor sauegjerdet er det behov for opprydning av kappede og veltede trær som ligger spredd utover gravfeltet. Av vernemessige og formidlingsmessige grunner burde sauegjedret flyttes slik at det følger gravfeltets utstrekning, også mot øst. Videre burde veltede trær fjernes og infotavle settes opp. Det anbefales også at det settes opp en veiviser til gravfeltet fra steinringene. I tilknytning til de tre overnevnte lokalitetene har grunneier satt opp en natursti. Tilstanden på disse skiltene/postene er nå dårlig, flere steder mangler infotavlene. Ved avkjøringen fra Sarpsborgveien (FV118) til Borgegata står det et rammeverk til en infotavle, stativet mangler infotavle.

Anvisningsskilt og pilstolpe til steinringene på Lundeby.

Tomt stativ ved Sarpsborgveien/Borgegata.

Foruten kulturminnemiljøene ved Borgebunn og Lundeby, ble ID39578, 77724 og 77772 tilstandsregistrert. Gravrøysa på Røstad (ID39578) ligger ved Kyststien og ble skiltet av kommunene som del av dette prosjektet. Stien er tydelig og den er godt merket. Infotavlen er i god stand og teksten er skrevet med god fontstørrelse. Røysa fremtrer tydelig i terrenget, men kan med fordel renses for noe nedfall og mose. Gravfeltet på Grimstad (ID77724) ligger i et skogholdt mellom boligfelt og jorder ved Mosseveien. Feltet har en trist fremtoning da det er meget gjengrodd. I tillegg til tett vegetasjon er det mye skrot rundt på gravfeltet. Rundt deler av gravfeltet går et steingjerde. Rett innenfor gjerdet i nordlig del er det dumpet en mengde småstein (størrelse opp til 15 cm). Gravfeltet består av 35 hauger og en trekantet steinlegning. Det anbefales at gravfeltet blitt skjøttet i form av at bunnvegetasjonen blir fjernet og holdes nede, og at skogen tynnes noe. Videre må skrotet fjernes og det bør bli satt opp en infotavle/opplysningsskilt. ID77772 ligger i boligområdet Strømshaug i Karlshus. Feltet består av to runde steinsetninger, en steinlegning og en gravhaug. Gravminnet er godt skjøttet og fremstår som et meget fint kulturminne beliggende sentralt i forhold til bebyggelse, skole og barnehage. Det er bilvei helt frem, lokaliteten er således egnet for tilrettelegging med universell utforming. Rikt kulturminneområde i omegn. Også her mangler infotavle.

SARPSBORG KOMMUNE

I Sarpsborg kommune inngikk 22 lokaliteter i prosjektet. 11 av disse er en del av Oldtidsruta; gravfeltene på Gunnarstorp/Skinne (ID69656, 50542, 30862 og 20949) og på Opstad (ID80635), og helleristningsfeltene på Hafslund (ID75976), Hornnes (ID21289), Kalnes (ID147294), og Solberg (ID40892 og 79138), samt Bjørnstadskipet (ID11145). Lokalitetene langs Oldtidsruta har fått nye informasjonstavler i 2010/2011. Ved samtlige kulturminner er det etablert parkeringsplasser, også her er det satt opp informasjonstavler. Felles for disse lokalitetene er at de er lett tilgjengelige i form av at de ligger i nærhet til bilvei. Øvrige lokaliteter i Sarpsborg som har inngått i BARK er; ID49304, 122113, 77467, 117487, 11255, 11733, 40672, 78742, 75798, 11101, 20494.

Følgende lokaliteter i Sarpsborg ble innmålt med DPOS: gravrøysene og bygdeborgen i Ullerøy (ID75798, 78742, 11101 20494), hulveien på Lilleby (ID11733) og gravhaugene i Villhageveien (ID49304).

Oldtidsruta i Sarpsborg

Elleve av de tilrettelagte lokalitetene i Sarpsborg er del av Oldtidsruta; gravfeltene på Gunnarstorp/Skinne (ID69656, 50542, 30862 og 20949) og på Opstad (ID80635), og helleristningsfeltene på Hafslund (ID75976), Hornnes (ID21289), Kalnes (ID147294), og Solberg (ID40892 og 79138), samt Bjørnstadskipet (ID11145). Lokalitetene langs Oldtidsruta fikk nye informasjonstavler i 2010 utarbeidet av fylkeskommunen. Ved samtlige kulturminner er det etablert parkeringsplasser, også her er det satt opp informasjonstavler, disse utarbeidet i samarbeid med Opplev Fredrikstad. Solberg, Kalnes, og Bjørnstadskipet ble samtidig gjort tilgjengelige for rullestolbrukere. Fylkeskommunen har i samarbeid med Riksantikvaren gjennomført førstegangs skjøtsel på Opstad, Bjørnstad, Hornnes og Gunnarstorp/Skinne i perioden 2007-2010. Helleristingene skjøttes årlig og Solberg (ID79138), samt tre av feltene på Hafslund, blir vintertildekket. Det er inngått en 10-årig skjøtselavtale (2010-2020) mellom Østfold fylkeskommune og Sarpsborg kommune for kulturminnene i Oldtidsruta. Sarpsborg ASVO utfører oppdraget for kommunen på en glimrende måte. I sommersesongen er de innom hvert av feltene hver eneste uke. Avtalen omfatter også andre tilrettelagte arkeologiske kulturminnelokaliteter i kommunen. I disse områdene foregår det skjøtsel en til to ganger i året. Hovedsakelig står Sarpsborg ASVO for skjøtelsen i disse områdene, men i noen få tilfeller er det andre aktører, se under.

Fremover er det ønskelig å gjøre noen utbedringer langs Oldtidsruta. Veien og parkeringsplassen til Gunnarstorp trenger oppgradering. Det er også behov for ny parkeringsplass ved Solbergfeltene, som overholder kravene til universell utforming. Videre må parkeringsforholdene ved Hornnes og Bjørnstad, samt stien over åkeren frem til helleristingene på Hafslund, utbedres. Felles for Oldtidsrute-lokalitetene er at de er lett tilgjengelige i form av at de ligger i nærhet til bilvei. De er mye besøkt av både tilreisende og lokalbefolkning. Både Gunnarstorp og Opstadfeltet består av flere ulike gravminnetyper, og egner seg godt for formidling til skoleklasser.

Nye infotavler ved helleristingene på Hafslund (ID75976). Gruslagt adkomstvei til Bjørnstadskipet (ID11145).

Andre tilrettelagte arkeologiske kulturminner

Gravfeltet Trompeten (ID77467) består i dag av 64 hauger, 8 av haugene ligger spredt i de omliggende villahager og på Ungdomsskolens tomt (2063/219). Noen av haugene er store og klart markerte i terrenget, mens andre er lave og unselige. I feltets sørøstre ende står et tomt skiltstativ. En infotavle er plassert ved Tuneheimen og er i god stand, men oppleves å

være plassert på feil sted/for langt fra gravfeltet. Mens den østre delen av feltet er godt skjøttet for bunnvegetasjon, fremstår den vestre delen som uskjøttet og gjengrodd.

Gravhaugene i Villhageveien (ID49304) er skiltet med en infotavle i A4-format av fylkeskommunenes eldre standard. De to største haugene ligger i en grøntområde i mellom eiendommene. Den østligste haugen er overgrodd og dekket med skrot, mens den vestligste haugen ligger inneklemt mellom uthus og garasje i et hageanlegg. Haugen er kledd med gressplen og hagen er inngjerdet. Gravfeltet ligger sentralt til i forhold til bebyggelse og skole, det er også bilvei helt frem til kulturminnet. Den østligste haugen burde sikres i form av vegetasjonsskjøtsel.

Hulveiene ved Hornnes skole (ID122113) ligger sentralt til i forhold til adkomst fra bilvei, bebyggelse og skole. Kulturminnet er tilrettelagt i form av pilstolper og informasjonstavle i A3-format. Skiltet er utarbeidet av fylkeskommunen i samarbeid med skolen. Tilstanden på tavlen er dårlig, da den er skadet av fukt. På befaringsdagen var lokaliteten meget overgrodd, men skjøtselarbeidet skal nå være i gang.

Grunnet bygningsarbeid var helleristningsfeltet i Utsiktsveien (ID117487) midlertidig tildekket og sikret med gjerde ved befaringen. Bergflaten ligger i mellom to boligblokker, rett ved en asfaltert gangvei. Fra ristningene er det god utsikt mot Glomma i øst. Figurene er grunne i risset og ligger meget utsatt for tråkk og barnelek. Permanent tildekking burde vurderes. Det er ingen infotavle på stedet. Feltet blir ikke skjøttet.

Bygdeborgen Trinborg slott (ID11255) ligger noe avsides, men er til gjengjeld et flott skue da murene er høye og godt bevarte. Fra Børtevannsveien svinger man inn på grusveien mot Tangen, ved en skogsvei til høyre står et skilt med "Trinborg slott". Skiltet er veldig lite og dekket av løvtrær, det er dermed bortimot usynlig. Fra denne skogsveien er det godt skiltet opp mot bygdeborgen. Innenfor porten i muren står en infotavle. Tilretteleggingen er gjort av Skjeberg historielag. Det anbefales at det settes opp et anvisningsskilt på Børtevannsveien slik at det blir lettere å finne frem. Infotavlen er noe slitt og kan med fordel byttes ut med en med større skriftstørrelse. Sarpsborg historielag utfører skjøtsel av området.

Hulveistumpen på Lilleby (ID11733) er kort, men tydelig i terrenget. Veien ligger rett ved bilveien (Sandåsveien), men er ikke skiltet. Kulturminnet skjøttes av Amatørarkeologisk kontor ved Heine Iversen og Hafslund skole. En infotavle burde vurderes satt opp. Eventuelt kan denne utarbeides av skolen i samarbeid med Østfold fylkeskommune. Ca. 850 meter sørvest for hulveien ligger Rønneld vestre ID40672 som består av en steinsetting, samt restene etter en gravrøys. Steinringen og røysen ligger på hver sin side av veien. Steinsettingen ligger rett ved bilvei og fremstår som godt skjøttet. Arbeidet utføres av Amatørarkeologisk kontor. Steinringen er skiltet med et A4-skilt av fylkeskommunens eldre standard. Restene etter røysen er ikke lenger synlig grunnet mye vegetasjon. Rett sør for denne lokaliteten ligger et gravfelt med 23 registrerte hauger og 7 bautasteiner (ID30691). Flere av disse gravhaugene er meget fine og fremtrer tydelig i terrenget. Tilrettelegging av også denne lokaliteten bør vurderes.

Fire lokaliteter på Østby i Ullerøy ble befart. Disse omfatter gravrøysene ID78742, 75798 og 11101, samt bygdeborgen ID20494. Alle lokalitetene inngår i en kulturminneløype tilrettelagt av Ullerøy idrettslag i forbindelse med Kulturminneåret 2009. Løypen er godt merket og alle overnevnte kulturminner er skiltet med infotavler fra idrettslaget. Infotavlen ved ID78742 er i meget dårlig stand. Skiltet til ID75798 er uheldig plassert, direkte i røysa. Videre oppfordrer teksten publikum å klatre opp på røysa for å se på det blottlagte gravkammeret. Dette anses som meget upassende da en slik aktivitet vil skade kulturminnet. ID11101 ligger ca 110 meter øst for ID75798. Denne røysa er nokså dekket av nedfall og har behov for vegetasjonsskjøtsel. Ved røysene på både ID75798 og ID11101 ligger det en diffus steinlegning, 30-40 m unna gravrøysene. Begge steinlegningene anses å være usikre som kulturminner. Bygdeborgen ID20494 har lave og utraste murer. Stien opp til borgplatået

burde legges om da den nå går over selve muren. Det utføres ikke skjøtsel av noen av lokalitetene i Ullerøy, og bare bygdeborgen er med i skjøtelsavtalen med Sarpsborg kommune. Det er planer for skjøtsel av denne, noe som skal utføres av Sarpsborg ASVO.

Infotavle ved ID78742.

Infotavle plassert i røysa ID75798.

I tillegg til de BARK registrerte lokalitetene, utfører Sarpsborg ASVO også skjøtsel på bygdeborgene Jomfrusal ID48673 og Herresal ID62767, gravfelt ID9900 på Grålum, samt gravfelt ID10908 og gravrøys ID20787 i Guslundåsen. Feltene er ikke skiltet, og omfattes heller ikke av skjøtelsavtalen.

SKIPTVET KOMMUNE

I Skiptvet ble følgende fire kulturminner befart; gravrøysene på Åleskjær (ID32396, 42388 - to røysar, og 52097), gravfeltet ID42120 på Skjelle og bygdeborgen Borgåsen ID52077. Felles for lokalitetene i Skiptvet kommune er at de fremstår som lite skjøttet.

Ingen av kulturminnene ble digitalt innmålt grunnet utstyrsfeil på befaringsdagen.

Gravrøysene ID32396 og 42388 ligger på bergryggen Skårsoten på Åleskjær. De er godt skiltet og det finnes reservert parkeringsplass. Vegetasjonsskjøtselen burde oppgraderes, spesielt for ID32396 og 42388-1. Begge lokalitetene er skiltet med A4-skilt av fylkeskommunens eldre standard. Infotavlenes tilstand er god. Derimot er alle de tre røysene skadet på ulike måter. På toppen av ID32396 er det bygget en mannshøy kvadratisk varde, sannsynligvis med stein fra røysa. Videre er selve røysa temmelig dekket av nedfall i form av barnåler. Av langrøysa ID42388-1 er tilnærmet kun bunnelaget bevart og røysa skjules av nedfall og lyng. Det går også en sti over røysas østre kant. Rundrøysa ID42388-2 er tydelig, høy og mektig der den ligger på kanten av berget og med godt utsyn. Røysa er ikke skjemma av vegetasjon/nedfall i samme grad som de to andre røysene. Anlegget har derimot 3 groper i toppen, sett fra stien fremtrer dette som et stort juv. Den siste røysa på Åleskjær er ID52097, denne er ikke skiltet. Røysa ligger i hageanlegget til en fritidshytte, få meter fra husveggen. Hytta ligger i enden av veien ut mot brinken av bergknausen. Av overnevnte grunner ansees det slik at kulturminnet ikke bør tilrettelegges i fremtiden. Heller ikke bygdeborgen Borgåsen (ID52077) er skiltet. Det finnes flere gode stier opp til

borgplataet, men det er få parkeringsmuligheter og murrestene er lave, utraste og mosegrodde. Grunnet den formidlingsmessig lave verdien på borgen anbefales det ikke at dette kulturminnet tilrettelegges.

Gravfeltet på Skjelle (ID42120) ligger i et skogholt mellom anlegget til Skiptvet Mølle og boligtomter. Gravfeltet består av 5 gravhauger og en mulig steinlegning. På tre av haugene er bunnvegetasjonen holdt godt nede, men mye ung løvskog har fått vokse opp imellom haugene. De to øvrige haugene er ikke skjøttet. Gravfeltet er skiltet med anvisningsskilt på bilveien (Lundsveien) og et A3-skilt av fylkeskommunens eldre type. Sistnevnte skilt er i meget dårlig forfatning. Av både formidlingsmessige og vernemessige grunner burde informasjonstavlen erstattes og skjøtselen oppgraderes. Feltet ligger sentralt til i forhold til boligfelt og skole.

Røysa ID42388-2, på Skårsoten.

Infotavlen på Skjelle (ID42120).

SPYDEBERG KOMMUNE

I Spydeberg ble det valgt ut fire gravminnelokaliteter (ID40327, 19934, 119480 og 78680), en fangstgrop (ID13121) og en boplass (ikke IDnummer/ikke lagt inn i Askeladden) som skulle registreres.

Alle lokalitetene ble målt inn digitalt med DPOS.

Hylligraven (ID40327) er en rekonstruert hellekiste fra ca 2000-1500 f.Kr. Kisten er anlagt i en haug som det er vanskelig å fastslå dimensjonene til. Graven ble oppdaget i forbindelse med masseuttak fra haugen. Kisten ligger synlig opp i dagen, i kanten av haugen. Den er skiltet med en infotavle fra fylkeskommunen. Tavlen er fra 1990-tallet og kan med fordel byttes ut i en nyere utgave. Stien inn til kulturminnet, graven og området rundt er godt skjøttet. Ifølge grunneier er det et problem med at turgåere har dannet en sti over haugen, kant i kant med kisten, i stedet for å benytte stien som går rundt gravanlegget. Det er kort vei å gå fra bilveien og inn til graven.

Hylligraven (ID40327).

Gravhaugen ID119480 ved Bygdetunet.

På og ved Bygdetunet på Hov ligger de to siste gravminnelokalitetene, ID119480 og 78680. ID119480 består av en gravhaug som ligger i hageanlegget til det gamle skolebygget. Kulturminnet fremstår som skjemmet da det er anlagt bed med hageplanter i haugens langsider. Det er også plassert et rundt bord av betong på toppen av haugen. Det står ingen skilt ved denne graven. På motsatt side av bilveien ligger Bygdetunet og ID78680 som består av tre gravhauger. Den minste haugen, som ligger lengst nord i feltet, er noe overgrodd. De to øvrige haugene er godt skjøttet. Disse haugene er også meget tydelige i terrenget og et mektig skue. På Bygdetunet er det satt opp en infotavle utarbeidet av Spydeberg Historielag. Tavlen er imidlertid i så dårlig stand at den er uleselig. Området ligger rett ved Lyserenveien (FV202) og har egen parkeringsplass. Videre er det flere benker med bord inne på Bygdetunet. Av vernemessige og formidlingsmessige grunner burde følgende tiltak gjøres på Bygdetunet; fjerne vegetasjon på og rundt den nordligste haugen og sette opp ny infotavle. Videre må de store trærne på de største haugene holdes under oppsyn og fremmedelementene på ID119480 burde fjernes.

Ved Thonerud gård er det en langrøys (ID19934) som er tilrettelagt. Tilretteleggingen består av en infotavle av fylkeskommunes eldre standard, i A4-format. Røysa ligger rett ved den grusede bilveien. Kulturminnet er nå i all hovedsak overtorvet og bevokst med einebusker og unge løvtrær. Dersom den ikke tilrettelegges bedre i form av økt vegetasjonsskjøtsel, er det lite mening med å skilte røysa da den blir vanskelig å få øye på av besøkende. Det er få parkeringsmuligheter her.

På Aspern ligger en fangsgrop (ID13121) som skal være tilrettelagt. Ved registreringen kunne det derimot ikke øynes noen form for tilrettelegging ved dette kulturminnet. Det var ingen veiviser eller infotavle på stedet og fangstgropen er noe gjengrodd. På befaringsdagen var den også fylt helt opp med vann. Det finnes flere merkede stier i området. Stiene er merket med stedsnavn og viser ikke til kulturminnene. En av stiene går direkte forbi fangstgropen. Dersom dette kulturminnet ønskes tilrettelagt burde det etableres en skjøtelsavtale og settes opp en infotavle.

Boplasslokaliteten ligger på Tvistein (har ikke IDnummer) og ble funnet i forbindelse med nydyrking i 1984. Under de arkeologiske undersøkelsene som ble gjort i de påfølgende år ble det gjort funn fra yngre bronsealder og eldre jernalder. Boplassen er tilrettelagt med pilstolper, inngjerding av det utgravde området og to infotavler. Anlegget fremstår i dag som slitt og uskjøttet. Innenfor det inngjerdede området har det vokst opp mange små bartrær (ca. 50 cm høye), den ene infotavlen mangler og pilstolpene er i dårlig forfatning. Det finnes ingen anlagt sti inn til lokaliteten, men man må gå over åkeren. Videre er det få parkeringsmuligheter. Dersom ikke tilretteleggingene/skjøtelsen utbedres, anbefales kulturminnet avviklet fra tilrettelegging.

TRØGSTAD KOMMUNE

I Trøgstad kommune inngikk ID19876 og ID78041 i prosjektet. Det ble ikke gjort innmålinger på lokalitetene.

Beljeråsen (ID19876) og Festningsåsen (ID78041), eller "Tvillingborgene", er to tilrettelagte bygdeborger i østre Trøgstad. Borgene ligger rett ved hverandre. Lokalitetene er skiltet fra bilvei og det er anlagt en parkeringsplass på stedet. På parkeringsplassen står et skiltstativ med flere informasjonstavler; en fra Østfold fylkeskommune som omtaler bygdeborgene (eldre standard) og et kart og en infotavle vedrørende nyere tids kulturminner. De to sistnevnte er satt opp av Trøgstad kommune. Fra parkeringsplassen er det stier og pilstolper opp til begge borgene. Stiene er derimot stedvis meget gjengrodd av ung løvskog, denne dekker også pilstolpene i stor grad. Mens murene på Beljeråsen er lave og unselige, er forsvarsverket på Festningsåsen langt bedre bevart. Spesielt på sørsiden. Anbefalte fremtidige tilrettelegginger er ny infotavle, vegetasjonsskjøtsel av sti og eventuelt sittebenk på Festningsåsen.

VÅLER KOMMUNE

I Våler kommune inngikk to lokaliteter i prosjektet, gravfeltet på Løken (ID77820) og bygdeborgen Bergeråsen (ID39194).

Murene på Bergeråsen ble målt inn med DPOS under befaringen. Løkenfeltet ble ikke innmålt, dette grunnet dårlige innmålingsforhold i form av tett vegetasjon.

Gravfeltet på Løken er skiltet i forbindelse med Folkestien. Skiltingen omfatter veiviser for turløypen, samt et treskilt med teksten *Gravhauger*. Sistnevnte har falt ned og ligger nå inntil et tre på toppen av en av haugene. Skiltet er delvis dekket av lav og er fuktskadet. Det står og en liten benk ved gravene, også denne er i meget dårlig forfatning og ligger i flere deler. Det er varierende dimensjoner på haugene, men noen er meget markerte og tydelige i terrenget. Flere har fine fotgrøfter. Gravfeltet ansees å være et særdeles flott kulturminne og burde derfor av vernemessige og formidlingsmessige grunner tilrettelegges bedre. Dette i form av anvisningsskilt på bilvei, infotavle og kraftig vegetasjonsskjøtsel. Traktorveien må legges om da den nå går inn i kanten på flere av haugene. Nylig har det blitt gravd et hull/gang inn i en av haugene som ligger i SSØ-del feltet, sannsynligvis dyregang/revehi.

Gravhaug med fotgrøft på Løken (ID77820).

Infotavle, mur og utsikt på Bergeråsen (ID39194).

Ved RV115 står anvisningsskiltet til Bergeråsen bygdeborg. Ved innkjøringen ligger en matbutikk. Fra parkeringsplassen bak butikken er det skiltet med retningskilt (pilstolper) opp til bygdeborgen. Borgen er skiltet med to infotavler av Østfold fylkeskommunes eldre standard. Murene til festingsverket er overgrodd og utrast i sørlig ende, men langt tydeligere i nordlig del av åsen. Det bør vurderes å felle noen trær for å bedre utsikten, videre burde det gjennomføres noe vegetasjonsskjøtsel for å få murrestene tydeligere frem. Anlegget skjøttes årlig av grunneier.

Sarpsborg 05.12.2011

.....
Ida Charlotte Wendel
Feltleder